

כוונה במצוות בשיטת הרמב"ם

א. בדף הקודם התחלנו להיפגש עם סוגיית הגמ' שבה נחלקו האמוראים האם מצוות צריכות כוונה (ר"ה כח):

שלחו ליה לאבוה דשמואל: כפאו ואכל מצה – יצא (למרות שלא התכוון לשם מצוה).

דברים שמהם רבא הסיק שמצוות אינן צריכות כוונה:

אמר רבא, זאת אומרת: התוקע לשיר – יצא... אלמא קסבר רבא: מצות אין צריכות כוונה.

רבי זירא, כך הבינו רבים מרבתינו הראשונים, חלק על דברי רבא ופסק שמצוות צריכות כוונה. לדבריו, לא רק שמצוות צריכות כוונה, ועל התוקע בשופר להתכוון לעשות זאת לשם מצוה, אלא שעליו להתכוון להוציא את השומע (ר"ה כח):

אמר ליה רבי זירא לשמעיה: איכוון ותקע לי, אלמא קסבר: משמיע בעי כוונה.

בדף זה נפגש עם שיטת הרמב"ם, עם הקושי שבדבריו ועם הדרכים שבהן רבותינו שבכל הדורות התמודדו עמו. בהלכות חמץ ומצה פוסק הרמב"ם (חמץ ומצה ו, ג):

אכל מצה בלא כונה כגון שאנסוהו גוים או לסטים לאכול יצא ידי חובתו.

מה עולה מדברי הרמב"ם? מה הוא פוסק?

מפסיקה זו עולה שלדעתו מצוות אינן צריכות כוונה, ולכן האוכל מצוה בלא כונה יצא ידי חובתו וכדברים שמהם רבא הסיק שמצוות אינן צריכות כוונה, 'כפאו ואכל מצה יצא'. אולם, בהלכות שופר פוסק הרמב"ם כדברי רבי זירא שעל התוקע להתכוון להוציא את השומע ידי חובתו (שופר ב, ד):

נתכוון שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוון התוקע להוציא או שנתכוון התוקע להוציא ולא נתכוון השומע לצאת לא יצא ידי חובתו, עד שיתכוין שומע ומשמיע.

מהו היחס בין הדברים? אם אין צורך בכוונה במצוות, מדוע יש צורך בכוונת שומע ומשמיע לצאת ולהוציא ידי חובה?

לפני שנפגש עם דברי רבותינו, נסה להתמודד עם הקושי בעצמך.

ב. רבותינו פסעו במספר דרכים. נפתח בדרכם של הרב המגיד ורבי אברהם בן הרמב"ם¹, ונלמד את דברי המגיד משנה (שופר ב, ד):

ואולי שהוא סובר שכיון שאין אדם עושה מעשה בתקיעת שופר אלא השמיעה ואפילו התוקע עיקרו השמיעה לפיכך צריך כונה משא"כ באכילת מצה. ורבה² הוא שהשוה דינן ולפיכך דקדקו ואמרו אלמא קסבר רבה מצות אינן צריכות כונה ולא דקדקו כן מההיא דכפאוהו ואכל מצה.

1. רבי אברהם הלך בדרך מעט שונה, ראה שו"ת ברכת אברהם סימן לד.

2. שלמד מדברי אבוה דשמואל שהתוקע לשיר יצא ידי חובה.

 מה ההבדל בין מצוות תקיעת שופר ובין מצוות אכילת מצה?

הרמב"ם מחלק לדבריו בין מצוות המתקיימות על ידי מעשה, כאכילת מצה, שבהן אין צריך כוונה, ובין מצוות המתקיימות על ידי שמיעה שבהן צריך כוונה. רבה הוא שלמד מכך שאין צורך בכוונה במצה שאין צורך בכך גם בשופר, אך הרמב"ם אינו פוסק כך: הכוונה נדרשת בשופר, מצוה שעיקרה השמיעה, ואינה נדרשת במצה, מצוה המתקיימת על ידי מעשה. ננסה להתבונן מעט בדברים. מה הקשר בין אופן קיום המצוה, שמיעה או מעשה, ובין הצורך בכוונה? יתכן שבמצוה שמתקיימת על ידי מעשה, כאכילת מצה, אדם יוצא גם ללא כוונה משום שהמצוה היא לעשות פעולה מסוימת והוא עשה אותה. שמיעה, לעומת זאת, היא פעילות קוגניטיבית שקשורה לתודעת האדם. מאחר שכך מצוה לשמוע נתפסת כמצוה הקשורה לתודעת האדם, ומכאן הדרך לדרישה לכוונה קצרה.

ג. נמשיך לדרכו של הר"ן (ר"ן על הרי"ף ראש השנה דף ז:):

וכן פסק הרמב"ם ז"ל בפרק שני מהלכות שופר דצריך שיתכוין משמיע להוציא ושומע לצאת הא לאו הכי לא יצא אלא שבפרק ו' מהלכות חמץ ומצה כתב דכפאוהו ואכל מצה יצא ולא פליגא דידיה אדידיה דסבירא ליה דבתקיעת שופר כיון דחזינן דרבי זירא אמר לשמיעה איכוין ותקע לי נקטינן דצריך כוונה, אבל בכפאוהו ואכל מצה כיון דלא חזינן בגמרא מאן דפליג עליה בהדיא לא דחינן לה, דאע"ג דבתקיעת שופר לא יצא הכא יצא שכן נהנה כדאמרין בעלמא המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה.

 מהי תשובתו של הר"ן?

לדבריו, מצוות צריכות כוונה חוץ ממצוות המתקיימות על ידי אכילה, שבהן אין צורך בכוונה. הר"ן לומד זאת מדין 'המתעסק בחלבים ועריות חייב'. בדרך כלל מתעסק פטור מחטאת, למשל אדם שמתכוון לבצור בשבת פרי מסוים ובטעות ידו מחליקה ופוגעת בפרי אחר ועוקרת אותו מהעץ פטור מחטאת. כלל זה אינו תקף ביחס לאיסורי אכילה - בהם אדם חייב חטאת גם כאשר הוא 'מתעסק', גם כשמתכוון לאכול דבר מסוים ובטעות מחליקה ידו ולוקחת דבר אחר³. הר"ן מניח שתי הנחות: ראשית, הוא משווה בין איסורי אכילה ובין מצוות המתקיימות על ידי אכילה; שנית, הוא מגדיר אדם שמקיים מצוה ללא כוונה כ'מתעסק' וקושר בין הדינים. דבר המאפשר לו להסיק את המסקנה הבאה: כשם שבאיסורי אכילה המתעסק חייב כך גם במצוות שבאכילה המתעסק יצא, ומאחר שמתעסק יצא הרי שגם אדם שלא כיוון לשם מצוה יצא.

 מה אתה חושב על דברי הר"ן? אתה מבין כיצד ניתן ליישם את היסוד שנאמר באיסורי אכילה בסוגיה של כוונה במצוות שבאכילה?

3. להבדל זה בין איסורי אכילה לשאר האיסורים יתכנו מספר הסברים. נציג אחד מהם: בדרך כלל המתעסק פטור מפני שבמצב זה בו ידו החליקה ופגעה בפרי אחר הפעולה אינה מיוחסת אליו. באיסורי אכילה, כאשר האדם אוכל, אי אפשר לומר זאת: הוא הרי אכל! אי אפשר שלא לייחס את האכילה אליו, לומר שהאוכל נאכל מעצמו.

רבותינו התקשו רבות בהבנת דברי הר"ן: כיצד ניתן להשוות בין איסורי אכילה, בין דין מתעסק בחלבים ועריות, ובין דין מצוות צריכות כוונה? מה הקשר בין הדברים? נלמד את הסברו של ר' חיים מבריסק, דברים המובאים על ידי הרב מיכאל שילוני בספרו **שומע ומשמיע** (עמ' 50):

ושוב ראיתי גם בהגדה של פסח מבית לוי בקובץ הוספות (עמ' קו) בשם הגר"ח שביאר כן דברי הר"ן דהא דמצוות צריכות כוונה היינו שכל מעשה מצוה הנעשית שלא בכוונה אינה מעשה מצוה כלל והרי הוא כמתעסק שאין בידו מעשה מצוה כלל. ולכן דימה מצות אכילה למתעסק בחלבים ועריות דכשם שדין מתעסק באיסורים שיסודו הוא שאינו נחשב מעשה עבירה כלל לא שייך באכילת חלבים ועריות לפי שנהנה, כך גם ההלכה של כונה במצות לא נאמרה לענין אכילה ושפיר מיקרי מעשה אכילה גם כשלא נתכוין האוכל לצאת ידי חובתו במצוה זו.

כיצד מסביר ר' חיים מבריסק את השוואת הר"ן בין דין מתעסק בחלבים ועריות ובין דין מצ"כ?

יסודו של פטור מתעסק הוא שהמעשה 'אינו נחשב מעשה עברה כלל'. הר"ן הבין באופן דומה את יסוד הדרישה לכוונה: 'כל מעשה מצוה הנעשית שלא בכוונה אינה מעשה מצוה כלל והרי הוא כמתעסק'. מכך הגיע הר"ן לטיעונו: כשם שמתעסק באיסורי אכילה חייב, למרות שהמעשה אינו נחשב כמעשה עבירה, כך אדם שקיים מצוה שבאכילה ללא כוונה יצא ידי חובה, למרות שללא כוונה המעשה אינו נחשב מעשה מצוה.

עדיין הדברים קשים מאוד: דמיינו את הסיטואציה שבה עוסק ההבדל בין מתעסק בחלבים ועריות למתעסק בשאר איסורים. דין מתעסק נאמר כאמור במצב שבו ידו של האדם מחליקה ופוגעת בטעות בפרי אחר מהפרי שאליו התכוון, כאשר הוא כלל לא מתכוון לעשות את הפעולה כפי שנעשתה. במצב שכזה אנו פוטרים בדרך כלל וקובעים: זה לא 'מעשה עבירה', המעשה נעשה מעצמו ולא מיוחס לאדם. אך מחייבים באיסורי אכילה: אי אפשר שלא לייחס את האכילה לאדם. כיצד כל זה קשור לסוגיית מצוות צריכות כוונה? הרי התוקע בשופר לשיר התכוון לתקוע. המעשה ודאי נחשב כפעולתו, ובכל זאת ללא כוונה לשם מצוה תקיעתו נחשבת כפעולת חולין ולא כמעשה מצוה. הכוונה היא שצובעת את המעשה בצבעי מצוה, בצבעי עבודת ה', ומדוע שבמצוות שבאכילה לא נזדקק לצבעים אלו?

ד. נפגשנו עד כה עם שתי דרכים בשיטת הרמב"ם: הראשונה, דרכו של הרב המגיד שבדרך כלל אין צורך בכוונה כפי שעולה מדברי הרמב"ם במצה, חוץ בממצוות שעיקרן בשמיעה כתקיעת שופר. והשנייה, דרכו של הר"ן שבדרך כלל מצוות צריכות כוונה כפי שעולה מדברי הרמב"ם בתקיעת שופר, חוץ ממצוות שבאכילה כאכילת מצה. נפגש כעת עם דרך שלישית, דרך שבה צעדו רבים מחכמי שיבת ציון. נלמד למשל את דברי הרב מיכאל שילוני שהולך בדרך זו (שם עמ' 50):

והנראה בדעת הרמב"ם לפי מה שנתבאר בסימן הקודם דיש לומר דכונת שומע ומשמיע לא תליא בדין מצות צריכות כונה, ואפילו למ"ד מצות אין צריכות כונה, מ"מ בעינן כונת שומע ומשמיע כדי שיתאחדו השומע והמשמיע וכמו שביאר החזו"א בסימן כט' ס"ק א'. ואשר לפי זה יש לומר דלעולם סבירא ליה להרמב"ם דמצות אין צריכות כוונה וכמו שכתב בכפאוהו ואכל מצוה, והא דפסק בהלכות שופר כר' זירא דבעינן כונת שומע ומשמיע לאו משום מצות צריכות כונה הוא אלא דכדי שיתאחדו שומע ומשמיע בעינן כונת משמיע להוציא וכוונת שומע לצאת ואי לא הכי אין השומע נעשה שותף במעשה דיבורו של המשמיע. וסבירא ליה דלא פליגי

רבי זירא, דרבא מיירי לענין מצוות צריכות כוונה בתוקע לעצמו ור' זירא מיירי לענין מוציא אחרים בתקיעתו דבעינן כונה משמיע ושומע.

הסבר את הדברים: מדוע הרמב"ם פוסק שעל התוקע להתכוון להוציא את השומע אם הוא סבור שמצוות אינן צריכות כוונה?

אדם יוצא בשמיעת האחר מדין 'שומע כעונה', דין שמבוסס על ההבנה שהשמיעה הופכת אותו לשותף במעשה המצוה. שותפות זו תלויה בתודעת השותפים: בכך שהשמיע אכן יראה בו שותף ובכך שהוא יתכוון להיות שותף. לכן, למרות שמצוות אינן צריכות כוונה, והתוקע לשיר יצא ידי חובה, בכל זאת על המשמיע והשומע להתכוון להוציא ולצאת כדי שהשומע יצא מדין שומע כעונה: רק אז השומע ייחשב כשותף בהתרחשות, כנוטל בה חלק. הרמב"ם הבין שרבא ורבי זירא אינם חולקים: רבא עסק בדין כוונה למצוות ולדעתו אין צורך בכוונה שכזו, ואילו רבי זירא עסק בצורך של המשמיע להתכוון להוציא את השומע ידי חובה. כוונה זו נצרכת למרות שאין צורך בדרך כלל בכוונה במצוות.

ה. נתבונן לסיום בשאלת השפעת הדיון בשיטת הרמב"ם על פסיקת ההלכה. להלכה אנו פוסקים שמצוות צריכות כוונה. מאחר שכך הרי שהן לדרך הראשונה שבדרך כלל אין צורך בכוונה חוץ ממצוות שעיקרן בשמיעה, והן לדרך השלישית שמצוות אינן צריכות כוונה כלל וזו נצרכת רק כחלק מהסיטואציה הייחודית של 'שומע כעונה', אין השפעה להלכה. השאלה מתעוררת רק בדרך השנייה, הדרך לפיה הרמב"ם סבור שבדרך כלל מצוות צריכות כוונה חוץ ממצוות שבאכילה. האם להלכה אנו אכן מחלקים בין סוגי המצוות? **השו"ע** פוסק כאמור שמצוות צריכות כוונה. כך בהלכות קריאת שמע (שו"ע אור"ח ס, ט):

"א שאין מצות צריכות כוונה, וי"א שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה.

וכן בהלכות ראש השנה (אור"ח תקפט, ח):

וכן התוקע לשורר ולא נתכוון לתקיעת מצוה, לא יצא. נתכוון שומע לצאת ידי חובתו, ולא נתכוון התוקע להוציאו; או שנתכוון התוקע להוציאו ולא נתכוון השומע לצאת, לא יצא ידי חובתו עד שיתכוון שומע ומשמיע.

בכל זאת בהלכות פסח הוא פוסק כדברי הרמב"ם (אור"ח תעה, ד):

אכל מצה בלא כוונה, כגון שאנסוהו עכו"ם או לסטים לאכול, יצא ידי חובתו.

עולה מכך שהוא צועד בדרכו של הר"ן, דרך אותה הביא בביתו ובפירושו כסף משנה. וכך כתב **המשנה ברורה** שם (משנ"ב תעה, ס"ק לד):

בלא כוונה - ואף על גב דמצות צריכות כונה כדלעיל בסימן ס' ס"ד וכל שכן הכא דאינו רוצה לאכול הרי בודאי אינו מתכוין לצאת ידי המצוה תירצו המפרשים דבמידי דאכילה שעל כרחו נהנה גרונו עדיף טפי וכמתכוין דמי.

בהמשך דבריו מביא **המשנ"ב** פוסקים שחולקים על כך (שם):

ודע דכמה פוסקים חולקין על זה וסבירא להו דלפי מאי דקי"ל דמצות צריכות כונה אין לחלק בין מידי דאכילה לשאר מצות וכל שלא נתכוין באכילה לצאת ידי המצוה לא יצא וכן פסק הפר"ח.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. אכל מצה בלא כונה כגון שאנסוהו גוים או לסטים לאכול יצא ידי חובתו. נתכוון שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוון התוקע להוציא או שנתכוון התוקע להוציא ולא נתכוון השומע לצאת לא יצא ידי חובתו, עד שיתכוין שומע ומשמיע. מהו הקושי בדברי הרמב"ם? הצג שני הסברים לדבריו. איזה הסבר עדיף בעיניך? אם היית צריך לבחור אחד, במי היית בוחר?
2. דאע"ג דבתקיעת שופר לא יצא הכא יצא שכן נהנה כדאמרינן בעלמא המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה. כיצד מיישב הר"ן את דברי הרמב"ם? מה הוא לומד מדין 'המתעסק בחלבים ועריות חייב'? מהו הקושי בכך? הצג את הסברו של ר' חיים. הדברים מובנים לך?
3. מהן ההשלכות להלכה של הדיון בשיטת הרמב"ם?